

18. Памво Беринда. Лексикон словенороський [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/berlex/be07.htm>.
19. Пропп В. Я. Морфология сказки. М.: Наука, 1969. 168 с.
20. Рудченко И. Предисловие. Народные южнорусские сказки. Вып. 1. / Издал И. Рудченко. Киев: тип. Е. Федорова, 1869. XI, III, 216, [3] с.
21. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Юго-западный отдел: Материалы и исслед., собр. д. чл. П. П. Чубинским. Т. 7: Малорусские сказки. СПб.: б. и., 1878. 688 с.
22. Чугуєвець П. А. На Вечерницах: Етнографічний розказ // Южний край. 1893. 1 ноября. С. 2–4.
23. Шинкаренко В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства: миф и сказка / В. Д. Шинкаренко. М.: КомКнига, 2005. 208 с.

Дегтярьов Сергій Іванович

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії,
Сумський державний університет (м. Суми)*

Михайліченко Микола Анатолійович

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
та країнознавства, Сумський національний аграрний університет (м. Суми)*

ДО ПИТАННЯ ПРО НАБУТТЯ ПРАВ РОСІЙСЬКОГО ДВОРЯНСТВА КОЗАЦЬКОЮ СТАРШИНОЮ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Історія інкорпорації козацьких еліт до імперських структур не належить до малодосліджених питань. Лише в останні кілька років з'явилася ціла низка досліджень з даної проблематики, зокрема праці Д. Дегтярьова [10; 11; 12], В. Склокіна [7], С. Потапенко [13]. Разом із тим, залишається широке поле для досліджень окремих аспектів суспільних трансформацій кінця XVIII ст., зокрема особливостей набуття прав російського дворянства слобідською козацькою старшиною.

Найбільшим інформаційним потенціалом для вивчення регіональних особливостей набуття дворянського статусу мають документи з фондів губернських дворянських депутатських зібрань, зокрема, так звані «дворянські справи», що містять докази шляхетності роду. На жаль, більшість дворянських справ з архіву Харківського дворянського депутатського зібрання були втрачені в роки німецької окупації Харкова 1941–1943 рр. У фонді 14 «Харківське дворянське депутатське зібрання» Державного архіву Харківської області збереглися окремі справи кінця XVIII в. й опис справ, що дозволяє встановити лише імена дворян, внесених до родовідної книги у 1786–1835 рр. Разом із тим, у фонді Харківського намісницького правління (фонд 1709) Центрального державного

історичного архіву у м. Київ зберігаються 58 екстрактів доказів дворянства, датованих 1792 р. Вони є одним з небагатьох джерел, що дозволяють визначити найбільш поширені серед місцевої еліти способи доведення прав на дворянство.

Перш ніж перейти до аналізу механізму набуття дворянства слобідською козацькою старшиною, доцільно дати коротку характеристику нобілітаційної діяльності Харківського дворянського депутатського зібрання. Своє перше засідання зібрання провело в січні 1786 р., затвердивши *«Положения Харьковского дворянского общества»*. У жовтні того ж року дворянські депутати прийняли перші рішення щодо внесення до родовідної книги. Процес нобілітації був перерваний імператорським указом від 4 грудня 1796 р., згідно з яким дворянські депутатські зібрання втрачали право *«вводити в дворянское достоинство и выдавать на оное грамоты»*. Усього в період між 1786 і 1795 рр. Харківське дворянське депутатське зібрання ухвалило 1083 рішення, за якими до родовідної книги було записано 1231 дворянина, 661 з яких визначений нами як представники слобідських козацько-старшинських родів. Крім того, до родовідної книги було внесено чимало репрезентантів колишньої старшини Гетьманщини, які, за нашими підрахунками, становили не менш як 7% від загальної кількості дворян намісництва [4, с. 37; 5, с. 179].

Згідно із *«Положениями Харьковского дворянского общества»*, дворянське депутатське зібрання збиралося в повному складі один раз на рік з першого грудня по перше лютого *«или сколько нужна потребует в ... для отправления дворянских общественных дел»* [8, 5 арк. зв.]. Докази ж від прохачів надходили протягом усього року і розглянути їх у повному обсязі протягом короткого сесії було досить складно. Саме тому секретар дворянських зборів складав екстракти для подальшого розгляду дворянським депутатським зібранням.

У 58 екстрактах описані докази, надані 66 прохачами (у деяких випадках в екстрактах значаться кілька братів). Рішення про внесення до родовідної книги прийняті щодо 64 претендентів. 35 з них походили зі слобідської козацької старшини, ще 10 – зі старшини Гетьманщини [9].

Лише в трьох випадках нащадки козацької старшини змогли набути спадкове дворянство завдяки власним чинам. В інших же випадках, представники козацько-старшинських родів посилалися на старшинську службу предків. Це стосувалося й відставних прапорщиків, які отримали свій чин при виході у відставку. Згідно із сенатським указом від 18 травня 1788 р., вони отримували права особистого дворянства [6, стб. 1078]. При цьому відзначимо, що Харківське дворянське депутатське зібрання

(більшість членів якого також належало до козацько-старшинських родів) розглядало старшинські ранги, як рівні офіцерським, керуючись, очевидно, заведеною комісією Є. Щербініна практикою, коли полкові старшини отримували чин капітана або майора, а сотники – поручика [2, с. 418].

Серед доказів переважають підписані дворянами поколінні розписи і свідоцтва (19 випадків), свідоцтва від дворян про дворянську службу і благородне життя предків (11 випадків), свідоцтва повітових судів, складені на основі відомостей переписних та кампутних книг (12 випадків) та різноманітні службові документи: ордери, атестати, інструкції тощо (12 випадків), в яких згадувалися старшинські ранги предків. Зауважимо при цьому, що поколінні розписи і свідоцтва від дворян у переважній більшості випадків розглядалися не як основні, а як такі, що вказували на походження від осіб, шляхетність яких мала бути доведена більш вагомими доказами.

Так, до родовідної книги були внесені мешканці слободи Боромля «не состоящие в подушном окладе» Петро, Іван, Корній і Василь Сумцови, які спирались на наступні докази дворянства: 1) *«Запись 1701-го года в которой написано прадедъ их Семень Сумец борозянским сотником»*; 2) пашпорт 1722 р. *«даной прадеду их ахтырского полку знатному товарищу Семену Сумцу от ахтырского полковника Лесевицкого в свободном ему проезде»*; 3) підписаний дворянами поколінний розпис, згідно з яким прохачі походили від сотника Семена, підпрапорних Мирона й Марка [9, арк. 22]. Подібним чином довів свої права на спадкове дворянство столоначальник Харківської казенної палати Іван Степанович Сердюков, надавши: 1) ордер 1733 р., підписаний полковником Василем Осиповим *«в котором значит деда его Моисея Сердюка сотничих чин»*; 2) свідоцтво від дворян *«в том, что предки его служили в Сумском козаьем полку прадед Яков подпрапорным, дед Моисей сотником, а отец Степан был за болезнию был неслужащий»*; 3) поколінний розпис [9, арк. 51]. Сумський поміщик колезький реєстратор Єфрем Григорович Светлішніков довів своє походження від сумського полкового обозного Семена Голуба, надавши, крім свідоцтва від дворян і поколінного розпису, *«свидетельство 1790 года ... из сумского уездного суда в том, что по выправке того суда по переписным книгам показано 7208 года [в] Мижириче сотником Семен Голуб и [1]717-го оный же Семен полковым обозным, а [1]732 года города Сум в полковой сотне между козаками пушкарь Никифор Светличной»* [9, арк. 60].

Іншим поширеним способом отримання дворянства було доведення походження від одного предку з особами, які вже були внесені до

родовідної книги (7 випадків). Так, лебединський повітовий скарбничий провінційний секретар Василь Омелянович Перекрестов посилався на докази, надані свого часу його дядьком Степаном Григоровичем Перекрестовим «*по которым в сем собрании заключено внести его с потомством во вторую часть родословной дворянства книги*», а саме: 1) свідоцтво 1789 року Сумського повітового суду «*в том, что по переписи [1]732-го года написан подпрапорный козак Семен Дементьев сын Перекрестов 50 лет, а [1]746 года по кампутным книгам и по делу между козаками значит сотник Григорий Семенов сын Перекрестов 35 лет у него сын Степан 10 лет*» [9, арк. 40 зв–41].

До особливостей нобілітації колишньої слобідської старшини також слід віднести й той факт, що її представники, доводячи своє право на дворянство, майже не апелювали до речьпосполітського шляхетського походження. У той же час, до появи «*Жалуваної грамоти дворянству*», цей спосіб обґрунтування свого елітарного статусу був вельми характерним для представників слобідських козацько-старшинських родів [3]. Одним із винятків є дворянська справа канцеляриста Івана Федоровича Краснокутського, який довів свою приналежність до шляхетського роду Вільчківських і був внесений до четвертої («*иностранные роды*») частини родовідної книги [9, арк. 38–38 зв.].

Таким чином, практика нобілітаційної діяльності Харківського дворянського депутатського зібрання свідчить, що старшинський ранг від сотника й вище розглядався як достатній для набуття спадкового дворянства. Тому значна частина представників козацько-старшинських родів, які не могли отримати спадкове дворянство завдяки власним чинам, здобули його шляхом доведення старшинської служби своїх предків. В якості основних доказів благородства розглядалися переважно офіційні документи – свідоцтва повітових судів, складені на основі відомостей переписних та кампутних книг, а також різноманітні службові документи: ордери, атестати, інструкції тощо. Відзначимо також, що для слобідської старшини (з огляду на засновані на займанщині земельні відносини на теренах слобідських полків) малопоширеними були докази дворянства через володіння «*дворянским именем*». Поодинокими були й випадки доведення своєї приналежності до річпосполитських шляхетських родів.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Харківської області. Ф. 14. Оп. 14. 142 арк.
2. Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський Слобідський козацький полк 1659–1765 рр. К.: Наш час, 2008. 488 с.
3. Маслійчук В. Прагнення «шляхетськості» козацької старшини Слобожанщини (друга половина XVII-XVIII ст.). Україна в Центрально-Східній Європі. 2004. № 4.

- С. 265–278.
4. Михайличенко М. А. Діяльність харківського дворянського депутатського зібрання (1786–1796 рр.). Сумська старовина. 2015. № 46. С. 36–42.
  5. Михайличенко М. А. Дворянська родовідна книга Харківського намісництва як джерело з історії козацько-старшинських родів Слобожанщини. Генеалогія. Збірка наукових праць / упорядн. В. В. Томазов (НАН України Інститут історії України; Інститут спеціальних історичних дисциплін музею Шереметьєвих). Київ, 2013. Вип. I. С. 175–180.
  6. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1830. Т. XXII. 1168, 10 с., 2 л. табл.
  7. Склокін В. Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.: просвічений абсолютизм, імперська інтеграція, локальне суспільство. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 268 с.
  8. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 1709. Оп. 2. Спр. 860. 18 арк.
  9. ЦДІАК України. Ф. 1709. Оп. 2. Спр. 2023. 64 арк.
  10. Degtyarev S. I. Incorporation of Ukrainian Officialdom into Bureaucratic System of the Russian Empire during under the Rule of Catherine II. Bylye Gody. 2013. Vol. 27(1). Pp. 16–25.
  11. Degtyarev S. I., Mikhaylichenko M. A., Polyakova L. G., Gut J. Components of the Intra-Noble Status (Analysis of the «Eight-Class» Nobility of the Kharkiv Governorship of 1786–1799). Bylye Gody. 2019. Vol. 54. Is. 4: Pp. 1514–1523.
  12. Degtyarev S. I., Kryvosheia I. I. The incorporation of bunchukovogo partnership in part of service and social elite of the Russian Empire in the last third of the XVIII century. Bylye Gody. 2016. Vol. 42(4). Pp. 1118–1126.
  13. Svitlana Potapenko. Loyalty in Exchange for Wealth: Slobidska Ukraine Peripheral Nobility in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Century. Україна модерна. Число 25: Економічні еліти України в історико-порівняльній перспективі / Гол. ред. Г. Грінченко. Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка. Харків; Львів, 2018. С. 103–120.

Демченко Тамара Павлівна

кандидат історичних наук, доцент, незалежний дослідник (м. Чернігів)

Іваницька Світлана Григорівна

доктор історичних наук, доцент, незалежний дослідник (м. Запоріжжя)

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ У КОНТЕКСТІ ДОБИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ БІОГРАФІЇ

Багаторічне дослідження життєвого шляху С. Єфремова дає підстави для припущення: можливо, ключом до наукового трактування складних явищ і подій минулого, з'ясування важливих подробиць історичного процесу, розвінчування міфів можуть стати біографії тих особистостей, які по праву вважаються інтелектуальною елітою українського народу.

Безумовно, подібний підхід далеко не новий. Його успішно реалізують в усьому світі сотні років, а життєписи великих/видатних постатей завжди користувалися популярністю. За радянських часів правляча партія тракту-